

Рисей Т.

Термін «єресь», як зазвичай подають наукові словники та енциклопедії, походить від грецького слова *ai[resij*, що означає вибір, вибраний стиль думок, обрання кращого. На означення людини, котра вмє робити вибір, у грецькій мові зустрічаємо прикметник *ai`retiko,j*, відповідником якого в єврейській мові є слово *aher*. Виглядає, що первинно цей термін не носив негативного значення і означав «інший», «відмінний». У Септуагінті це слово означало «вибір кращої жертви Богові» (Лев. 22:18,21) або «краще вільне вирішення» (I Мак. 8:30).

Першими, кого Святе Письмо називає єретиками, як це не парадоксально, були саме християни (Ді. 24:14). Апостол Павло у Першому посланні до Коринтян вживає це слово у наступному сенсі: «Бо так треба, щоб між вами були суперечки (*ai[resij*), аби виявилися між вами й досвідчені» (I Кор. 11:19). У Новому Завіті єретиками також називають тих, хто був приналежний до окремого юдейського релігійного напрямку, наприклад до фарисеїв. Так, апостол Павло стверджував про себе наступне: «Я жив фарисеєм за найдокладнішим вченням (*ai[resij*) нашої віри» (Ді. 26:5). Ряд подібних прикладів у своєму «Біблійному словнику» наводить В. Вихлянцев:

«Садукеї, вчення яких в основному співпадало з ученням фарисеїв, але відрізнялося лише невизнанням воскресіння та Ангелів, були для них єретиками (Ді. 5:17; 23:8), хоча обидва учення перебували в рамках закону Мойсея. Ап. Павла фарисеї називали представником Назорейської єресі (Ді. 24:5), оскільки не визнавали Ісуса з Назарету Месією, боячись підризу засад свого власного вчення. Але і саме вчення фарисеїв в Ді. 15:5 названо єрессю (по відношенню до християнства), оскільки деякі з фарисеїв, які повірили, стали наполягати на виконанні закону Мойсея, а також і інших віруючих з язичників».

Однак уже з перших століть нашої ери цим терміном почали таврувати усіх людей, котрі заперечували чи перекручували очевидні істини про Христа. І, як бачимо, знадобилося не так багато часу, щоб другорядне значення цього терміну стало домінуючим і швидко набуло загрозливого відтінку, врешті-решт стаючи синонімом слова «ворог». Отож, у Новому Завіті це слово почало вживатися для характеристики згубної науки, «яку розповсюджують лжеучителі» (2 Пт. 2: 1) – цей текст дасть початок пізнішому розумінню єресі, а також «“фальшивих братів”, які розбивають єдність Церкви» (Ді. 20: 30; Кол. 2: 18, Гал. 2:4). Проте, як наголошено в енциклопедійному словнику «Християнство», єресь – це не є розкол, а також її потрібно відрізнити від «ненавмисних помилок в догматичному вченні, які виникли внаслідок того, що те чи інше питання на даний час не було розглянуте і вирішене самою Церквою».

Чим була зумовлена поява єресей у I-II століттях? Дуже влучно це зауважує церковний історик Тальберг, цитуючи відомого дослідника тих часів – Смирнова: «У появі єретиків, які спотворили божественне незмінне вчення християнської Церкви є певна послідовність і система, а саме – сходження від спільного до приватного». Вільям Барклі, наче до всього вищесказаного, додає, що єресь рідко була цілковитою брехнею

і зазвичай виникала внаслідок особливого підкреслення одного аспекту істини . В енциклопедійному словнику «Християнство» також знаходимо цікавий поділ джерел походження християнських ересей:

- 1) небажання юдеїв та поган [...], які прийняли християнство, остаточно розлучитися зі своїм попереднім релігійним і філософським світоглядом і прагнення скомплювати в одне ціле старі доктрини з новими християнськими [...];
- 2) прагнення більш сильних умів поставити християнське вчення [...] на один рівень з філософським світоглядом античного світу, обґрунтувати його філософськими та діалектичними методами останнього. [...];
- 3) самобутнє богословствування християнських учителів на основі Святого Письма і чистих начал розуму [...].

І, наче на підтвердження слів Христа, що в Царстві Божому разом з пшеницею до останнього дня жнив буде рости і бур'ян, вся історія Божої Церкви є пронизана постійно виявленими і осудженими Церквою лжевченнями – ересями . Ернест фон Добшюц на підтвердження того, що в I столітті вже існували ересі, наводить уривок з Першого послання апостола Йоана: «Із нас вони вийшли, та до нас не належали. Коли б були належали до нас, то залишилися б з нами; але вийшли, щоб відкрилось, що не всі вони наші» (I Йо. 2:9). Згідно з ним, ці слова скеровані проти лжевчень, які були небезпечні тим, хто спотворював саме вчення вищезгаданого евангелиста. Для християн-язичників вчення Йоана про те, що Бог є світло, а християни – діти світла (I Йо. 15), а також, що Творця потрібно ще пізнати (I Йо. 2:3) і народитись від Нього, щоб Його споглядати, неначе єдинородний Син (I Йо. 3:2), трактувалось дещо по-іншому. Як тлумачить фон Добшюц, «їм здавалося, що мова йде про світлову природу Бога, і лише той, хто носить у собі її частинку, може проникнути в таїнственну сутність Бога» . Також спостерігаємо спотворення еретиками і морального вчення Йоана. На думку тогочасних лжевчителів, позиція пресвітера, що «християнин не повинен робити гріха», свідчить про абсолютну безгрішність людей, які належать до дітей світла: що б вони не робили – гріха не мають . Автор послання робить все, щоб остаточно відділитись від інакомислячих, щоби більше, він вимагає від своїх спільнот, щоб ті відкидали всіх, хто є ненадійний в основному пункті християнського віровчення і навіть відмовляли у братньому привітанні (II Йо. 10) . Чудову ілюстрацію цих відносин знаходимо у свідченні Полікарпа, яке подає Іриней Ліонський: «І є ті, що чули від нього [йдеться про Полікарпа], що Іван, [...], прийшов у лазню і, побачивши в ній Керинта, вибіг з неї не миючись і сказав: втечемо, щоб не впала лазня, тому що в ній ворог істини, Керинт. І сам Полікарп при зустрічі з Маркіоном, який спитав його: чи „знаєш мене“, відповів: „знаю первістка сатани“. Таку обережність мали апостоли і їх учні, щоб навіть у слові не мати спілкування з ким-небудь з тих, які спотворювали істину, як і Павло сказав: „Людини еретика, по першій та другій наставленні, відрікайся, знаючи, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив“ (Тит. 3:10-11)» .

Хто такий цей Керинт? Церковний історик, Іван Хома, подає, що це єврей, котрий після прийняття християнства навчав, що між Христом (Логосом, Словом) та Ісусом існує онтологічна різниця. Христос злучився з людиною Ісусом у момент Йорданського хрещення, а при схопленні юдеями покинув його. Саме проти цього еретика, твердить Хома, є звернений пролог Євангелія від Йоана, де Слово стає тілом . Однак, на думку фон Добшюца, ті лжевчення з Йоанового послання не є ще гностичною ерессю, попри всі очевидні схожості у вченні .

Зі всього вищесказаного уже можемо зробити висновок, яке було ставлення християн до

людей, котрі відходили від тієї істини, яку несла Церква. Тут ми вперше зустрічаємось із поняттям християнської ортодоксії: «Починаючи з апостольських часів Церква претендувала на роль єдиної хранительки віровчення, яке прийняла від Христа, і засуджувала те, що розглядалося нею як відхилення від християнської ортодоксії» . Тому, як стверджує С. Дж. Холл «У II ст., [...] будь-яке заперечення сприймалося як заблудження. Соборну Церкву протиставляли сектам, яких називали ересями. [...] Загальноприйнята думка, яка бере початок від Іринія і Тертуліяна, пов'язує ересь із новизною. Євангеліє, яке апостоли одержали від Христа, було чистим і завершеним. Помилки з'явилися тоді, коли люди захотіли його “вдосконалити”» .

Ставлення ранніх Отців Церкви до єретиків, задля збереження чистоти віровчення, були далекими від поблажливості. Так, уже згаданий Полікарп Смирнський називав Маркіона «породженням диявола», натомість Ігнатій Антіохійській вбачав у єретиках отруйні рослини або звірів у людському виді; Юстин та Тертуліян були переконані, що вчення єретиків щеплені їм ворогом роду людського; Феофіл Антіохійській порівнював їх з безплідними і скелястими островами, через які розбиваються кораблі, а Оріген говорив, що вони подібні до морських розбійників, які запалюють на скелях вогні, щоб заманити на них судна, які шукають безпечної гавані .

Про ставлення ранніх християн до єретиків дізнаємось також із творів святителя Ігнатія Антіохійського, котрий помер бл. 107 року. Христологія цього отця Церкви тісно пов'язана із полемікою проти докетів (гностикив), які відкидали матеріальний аспект Боговочленення. Пишучи Тралійцям листа, він закликає їх не слухати лжевчень, які б говорили про Христа, що Він не «вийшов із роду Давида від Марії, істинно народився, їв і пив, істинно був засуджений при Понтії Пилаті, істинно був розп'ятий і помер, ... Який істинно воскрес із мертвих [...]» (До Тралійців, 9) . Бачимо, що історичність Ісуса, як втіленого Бога, Який народився, вмер і воскрес задля нас, лежала в основі православного вчення I століття. У цьому ж листі Ігнатій називає єретиків безбожниками та невірними .

Чітку дефініцію меж ортодоксії та ересі знаходимо також і в першого значного християнського богослова Тертуліяна з Африки, котрий жив і творив на переломі II і III ст. Згідно з ним, «будь-яке вчення, що узгоджується з ученням цих корінних апостольських церков [...] безперечно є істинне, адже воно є прийняте церквами від апостолів, апостолами від Ісуса Христа, Ісусом Христом від Бога, а, звідси, кожне інше вчення повинне бути неправдиве, осоружне істині» (Опрокинення єретиків, 21) . Також Тертуліян дає і характеристику ересі, називаючи її ученням людським і бісівським, а розповсюдників – людьми, «котрі не вміють нічого іншого робити, як лише руйнувати» . У цього автора, як і в Ігнатія, на чільному місці виступає т. зв. *regula fide* – правило віри Церкви, згідно з яким можна порівнювати будь-яке християнське вчення. Це правило, яке так схоже на сучасний Символ віри, згідно з Тертуліяном, ми успадкували від апостолів, котрі були очевидцями Христа. Ось як висловлюється він у своєму творі «Про проскрипцію єретиків»: «Однак, якщо Правило зберігається в своєму незмінному вигляді, то запитуй і міркуй, проймися всією пристрасною допитливістю. І, якщо тобі щось здається або двозначним чи затемненим неясністю, то, звичайно, завжди знайдеться який-небудь вчений брат, який буде обдарований благодаттю знання, хто-небудь, хто обертався серед досвідчених; шукаючи разом з тобою, [...] визначить, нарешті, що краще тобі перебувати в невіданні, щоб ти не дізнався того, чого не повинен (бо ти дізнався вже те, що повинен був дізнатися). Віра твоя, – говорить Він, – спасла тебе (Лк. 18:42), а не

начитаність у Писанні. Віра поміщена в Правилі; у ній ти знаходиш закон і спасіння за дотримання закону» .

Однак найбільшим поборником ересі у II столітті став святий Іринеї – єпископ Ліону, котрий заняв катедру у 177 році. Як стверджує С. Дж. Холл, саме він «спробував оприділити основи істинного християнства, щоб відрізнити його від ересі» . З цією метою твориться фундаментальна книга із назвою «Проти ересей». Існує припущення, що до написання цієї праці його підштовхнули успіхи послідовників гностичного вчення Валентина в Галії, котрі своєю проповіддю нанесли значний відхід від істинної віри членів пастви Іринея. Потрібно зазначити, що гностицизм, за висловом А. Юліхера, «був союзником, який нав'язався християнству у II ст. і серйозно погрожував його існуванню. У старих списках еретиків перераховується більш кількісний перелік лжечителів-гностиків, ніж відоме нам для того часу число учителів, які є визнані Церквою [...]» .. «Ідеологію цих рухів, – підкреслює Холл, – Іринеї назвав “лжеіменним знанням” (I Тим. 6:20) і пояснив їх появу відхиленням від первинної початкової істини, яку апостоли прийняли від самого Ісуса Христа» . Цікаво зазначає подає відомий російський історик В. Болотов, який стверджує, що слово «ересь» «в найбільш древній період церковної історії відносилось особисто до гностиків, тому що інших еретиків у той час у переліку не було. Цих еретиків можна було прийняти в церкву лише через хрещення. Виняток був тільки тоді, коли еретик ще перед відступництвом був охрещений ортодоксалами» .

Особливістю гностиків було те, що вони, для збільшення власного авторитету, запевняли, що своє вчення черпають безпосередньо з апостольського живого передання. Так, гностик Валентин, як зазначає А. Пантелеєв, «посирався на Тевду, супутника ап. Павла [...], Василід вважав себе учнем Главка, тлумача ап. Петра і слухача Павла. Вони стверджували, що тільки їм відоме справжнє, таємне вчення Христа і, отже, вони і лише вони є справжніми християнами» . З іншого боку, підкреслює інший дослідник А. Амман, вони висловлювали «засвоєну ними істину з таким виглядом, ніби самі її створили, ніби вона їм належить» .

Щоб розбити переконання еретиків, Іринеї переконано навчає, що якщо б в апостолів було якесь подібне тайне знання, вони б неодмінно передали його тим, кому найбільше довіряли і поставляли на чолі церков – єпископам .

Також, щоб остаточно протиставитися еретикам, єпископ Ліону тричі формулює вчення соборної Церкви, яке отримав від апостолів. Це і є те «правило віри» (regula fides) – вираз, який запропонував Тертуліян .

Згідно з прот. Йоаном Меєндорфом, гностики і християни на перший погляд є дуже схожими, однак у своїй суті відрізняються докорінно. Відмінність між першими і другими полягає в тому, яким чином здобувається це таємниче знання. Якщо для гностиків воно здобувається виключно на індивідуальному рівні, то для християн – воно належить цілій Церкві . Також іншим доказом лжевчення гностиків для Іринея, на що вказує Меєндорф, було існування багатьох передань, «на відміну від одного істинного церковного вчення, яке опирається на єдине “передання апостолів, яке є відкрите в цілому світі”» . Носієм цього передання, без сумніву, є Церква. Також у «Патрології» Сагарди знаходимо 4 пункти відмінностей між християнами і гностиками, які впливають із твору Іринея «Проти ересей», а це: 1) дуалізм, як найбільш фатальне заблудження всіх систем; 2) фантастичне і довільне тлумачення Святого Письма; 3) невластива моральна практика; 4) протиставлення людей духовної і матеріальної природи .

Також Іринеї Ліонський дуже виразно висвітлює суть єретичного вчення, цитата: «Деякі відкидаючи істину, вводять лжевчення [...], які, як говорить Апостол, “радше спричиняють сварки, ніж Боже утвердження у вірі” (I Тим. 1:4); хитро удаваною пристойністю вони спокушають розум недосвідчених і, спотворюючи вислови Господа та погано тлумачивши те, що сказане добре, полонять їх [...]» .

Бачимо навіть методи, якими єретики провадять свою місію у поширенні лжевчення: «Помилка не показується одна сама по собі, [...], але, хитро вбравшись в принадний одяг вона досягає того, що за своїм зовнішнім виглядом для недосвідчених видається більш істинно ніж сама істина [...], так як вони говорять подібно до нас, а думають відмінно [...]» .

Також прослідковується і реакція самих єретиків, коли хтось починає їм доводити їхню неправоту: «Коли викривають (єретиків) через Писання, то вони звертаються до звинувачень самих Писань, ніби вони неправильні, не мають авторитету, відмінні за викладенням, і (говорять), що з них істина не може бути відкрита тими, хто не знає передання. [...] Бо кожний з них, будучи абсолютно змінного напрямку, не соромиться, спотворюючи учення істини, проповідувати себе самого. [...] Отже, виходить, що вони не погоджуються ні з Писаннями, ні з переданням. З такими-то людьми, любий друже, ми повинні боротися, – людьми, які, подібно до змій, прагнуть звідусіль вислизнути» .

Отож, переглянувши усі основні постулати святого Іринея, можемо ствердити, що завдяки йому християнство відстояло свої основні позиції та остаточно поставило грані ортодоксального вчення. У річищі всього вищесказаного зрозумілими стають слова дослідника єретичних вчень М. Поснова, який підкреслив, що саме «християнство стало тією скалою, об яку розбився бурхливий потік гностицизму, розтікся окремими струмками, щоб поступово загубитися в глибині віків» .

Рисей Т. ЄРЕСЬ ТА ПОМИЛКА У СВІТЛІ НОВОГО ЗАВІТУ ТА ВІДЧУТТІ РАННЬОЇ ЦЕРКВИ // Слово № 4 (34), грудень-лютий, 2007-2008, с. 19-21.